

Ziya Gökalp'in "Felsefe Dersleri" Üzerine

Ufuk BİRCAN*

Özet

Çağdaş Türk Düşünürlerinden Ziya Gökalp'in en kapsamlı eseri "Felsefe Dersleri"dir. Altı alt başlığından birisi Bilim ve Felsefe olup makalenin konusuyla ilgilidir. Bilim ve Felsefe başlığında Gökalp'in, Genç Kalemler ve Yeni Hayat gibi dergi ve gazetelerdeki bilim ve felsefe yazılarını geliştirerek ele aldığı görülmektedir. Diğer alt başlıklar Psikoloji, Dil ve Sanat, Mantık, Ahlak ve Metafizik şeklindedir. Ahlak incelemesinde, toplumsal ve siyasal öğretileri hem analitik hem de ahlak felsefesi temelinde irdelemiştir. Metafiziki ise madde, Allah ve ruh görüşleriyle tartışmıştır. Gökalp bilgiyi; yaratıcı bilgi ve yaratılmış bilgi olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre yaratıcı bilgi ilmin hakikatleri araştırırken kullandığı faal usullerdir. Birtakım düşünürler Gökalp'in ayrımının temelinde sömürgecilik karşıtı bir tepkinin bulunduğunu düşünmektedirler. Gökalp salt bir teorisyen olmanın ötesinde verdiği derslerle bilgi ile hayat arasında bir köprü kurmaya amaçlamıştır. O, ilkokuldan üniversite eğitimine kadar tartışmaya, sorumluluğa, özgürlüğe ve rekabete dayalı bir felsefi eğitim sistemi oluşturmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Felsefe, Mantık, Metafizik, Ahlak, Psikoloji, Dil, Sanat

On Ziya Gökalp's Philosophy Courses

Abstract

The most comprehensive work of Ziya Gökalp, one of the contemporary Turkish thinkers, is "Felsefe Dersleri". One of the six subheadings is Science and Philosophy and is related to the subject of the article. In the title of Science and Philosophy, it is seen that Gökalp handles science and philosophy writings in journals and newspapers such as "Genç Kalemler" and "Yeni Hayat". Other subheadings are Psychology, Language and Art, Logic, Morality and Metaphysics. He examined social and political doctrines on the basis of both analytic and moral philosophy. He discussed metaphysics with matter, God, and spirit. Gökalp divided knowledge into two as creative knowledge and created knowledge. According to him, creative knowledge is the active procedures used in researching the truths. A team of thinkers think that there is an anti-colonial reaction on the basis of Gökalp's distinction. Beyond being a mere theorist, with courses, Gökalp aimed to establish a bridge between knowledge and life. He tried to establish a

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

system of philosophical education based on discussion, responsibility, freedom and competition from primary to university education.

Keywords: *Ziya Gökalp, Philosophy, Logic, Metaphysics, Morality, Psychology, Language, Art*

Giriş

Bir mütefekkir olarak Ziya Gökalp kültür dünyamızın pek çok alanında çalışmalar yürüten insanlara ilham kaynağı olmuştur. Ziya Gökalp hayatının her döneminde gerek Malta’da sürgünde gerek Diyarbakır’da *Küçük Mecmua’yı* çıkartırken gerekse de Milli Mücadele’nin bütün safhalarında eserler verip milli fikirleri beslemiştir. O, kendi döneminin Avrupa düşüncesine yön veren Fouillée, Durkheim ve Bergson gibi düşünürlerin yöntemlerini alıp kendi düşüncelerini kurmuştur. Onun millilik temelindeki kültür, medeniyet, ahlak ve eğitim görüşleri günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Gökalp Türkiye’de sosyolojinin kurucularından birisidir ve onun sosyolojisi fert yok cemiyet vardır ilkesine dayanmaktadır ki Durkheim’ın sosyolojisine benzer bir ahlaki ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Osmanlı’nın çöküş yıllarında ancak böyle bir fedakârlık, diğerkâmlık ahlakıyla eğitilmiş bireyler topluma yön verebilirdi. Gökalp’a göre “öğretimin gayesi önce çocuklara ilk bilgileri vermek, sonra gençlere meslek ve uzmanlık bilgileri kazandırmaktır. Öğrenimin esası faydadır. Eğitim ise, vatanperver, diğerkâm, fedakâr insanlar yetiştirmek ister ve bunu da milli kültürü vermekle yapabilir.”¹ Gökalp ancak bu tarzda yetiştirilmiş insanların toplumu ayağa kaldıracığı düşüncesindeydi. Eğitimi ve milli kültürü nesilden nesle aktarım vesilesi gören Gökalp bireylerde görmek istediği milli değer yargılarının milletlere göre değişebilirliğinden bahsetmiştir. Bununla birlikte fenni ilimlerin milletlere göre değişimi söz konusu değildir. Fenni ilimler tüm insanlığın malıdır. Bu nedenle de medeniyeti oluştururlar. Bu türden bilgilerin bireylere aktarılması ise öğretim faaliyetidir. Ona göre eğitimin amacı “Terbiyenin gayesi millî fertler yetiştirmektir. Millî fertler yetiştirmek ise doğrudan doğruya ‘millet yapmak’ demektir. Bununla beraber hakiki ferdiyetler de ancak bu millî fertlerdir; çünkü, fert, ancak millî

---

¹ Nevzat Kösoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2016, s. 129-130.

kültürün temsilcisi olduğu zaman, bir şahsiyete sahiptir".² Gökalp milletlerin üç süreçten geçerek milli eğitime ulaştığını sırasıyla şöyle ifade eder: "Eğitimin kısmi ve milli olduğu ilkel toplumlar; eğitimin milli değil milletler arası olduğu dini toplumlar; eğitimin milli kültüre dayandığı modern milletler".³ Gökalp Avrupa medeniyetinin milli kültürle pekiştirilerek iyi bir toplum ortaya konabileceğine inanmıştır.

I.

Gökalp'in felsefesi hars ve medeniyet ayırımına dayalı olarak terbiye ve talim başlıklarında ele alınmaktadır. Ona göre terbiye toplumun, üyeleri üzerinde gerçekleştirdiği bir sosyalleştirme sürecidir. Terbiyenin gayesi "milli bireyler" yetiştirmektir. Talim ise bireyin kozmik çevresine intibakına ilişkindir. Talim sayesinde birey, maddi güçleri kullanabilir hale gelmektedir. Gökalp'in kültür ve medeniyet ayırımı pek çok açıdan eleştirilebilir. Bir takım düşünürler Gökalp'in ayırımının temelinde sömürgecilik karşıtı bir tepkinin bulunduğunu düşünmektedirler. Gökalp salt bir teorisyen olmanın ötesinde verdiği derslerle bilgi ile hayat arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. O, ilkokuldan üniversite eğitimine kadar tartışmaya, sorumluluğa, özgürlüğe ve rekabete dayalı bir felsefi eğitim sistemi oluşturmaya çalışmıştır.⁴ O öğretmenlerin his ve aklı dengede tutan yaklaşım biçimiyle öğrencilere faydalı olmaları gerektiğini düşünmüştür. Bunun şartı olarak da öğretmenleri sosyoloji ve felsefe eğitimi almalarını ileri sürmüştür.

Osmanlı'nın son dönemindeki yenilik hareketlerinin temel konusu İslam'ın yeniden yorumlanması ve anlaşılması üzerine odaklanıyordu. Gökalp sosyolojiden edindiği tecrübeyle örfi hukuku yeniden yorumlamış ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mecelle'*inde savunduğu ana görüşleri geliştirdiği kendi sosyolojisinin temelini yerleştirmiştir. Bu yaklaşım İslam anlayışında Acem ve Arap kültürleri ile geleneksel birikimlerin baskısından kurtulma yolunda geniş bir yol açmıştır.

Gökalp yaşadığı çalkantılı dönemdeki sosyolojik ve siyasi problemlerin bilimsel olarak çözülebileceğine inanmıştır. O, bilimin bireylerin bilme arzusundan doğduğunu konusunun ise zekanın bilmek istedikleri ve eşyanın hikmetini

² Ziya Gökalp, *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 1964, s. 10.

³ Gökalp, *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*, s. 11.

⁴ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Haz.: Rıza Kardaş, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 28, 50, 172-173.

öğrenmek olduğunu belirtmiştir. İlk başta tüm bilim dallarının felsefenin içerisinde yer aldığını, felsefenin hem teorik hem pratik anlamda en genel bilim olduğunu, felsefenin konusunun ise Tanrıyı ve yaratılmış tüm varlıkları açıklamak ve güzeli aramak olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre felsefe kendini bu şekilde sınırlayarak fenni ilimlerin bu sınırlamayla bağımsızlaştığını ve yeni bilim dallarının oluştuğunu söylemiştir.⁵ Gökalp bilimin görevinin doğadaki olayları nesnel olarak incelemek olduğunu, gerçekleri tanımlayarak bölümlenmek ve bu gerçeklerin kanunlarını bulmak olduğunu belirtmiştir. O, düşüncedeki değişik tarzların dört farklı bilimsel görüşü ürettiğini, bunların da skolastik, monist, pragmatist ve plüralist ilmi görüşleri olduğunu söylemiştir. Gökalp'in kendisi plüralist bakış açısına sahiptir. O, pozitif bilimlerin pratik gaye ile ele alınmaması ve objektif kriterlere dayanması, hatta kendi milletimizi dahi incelerken sübjektif duygulardan sıyrılmak gerektiğini vurgulamıştır.

Gökalp'in Türk milliyetçiliğinden pozitivistliğe yönelmesi ve pozitivistlikten etkilenerek metafizik evreden pozitivist evreye nasıl geçildiğini kendisinin müstear isim kullandığı makalesindeki şu sözleriyle izah etmek mümkündür: "Bir zamanlar felsefe, ilimlerin anası hükmünde idi. Bu ana felsefe karihasından ilimler doğurur, marifetler icat ederdi. Vakta ki tarassut ve tecrübeden doğan müspet ilimler teessüse başladı, felsefe analık vazifesinden vazgeçti, ilimlerin zabıtası sıfatını iktisap etti. (...) ilim (...) istiklal sevdasına düştü! Felsefenin vesayetinden çıkarak kendi başına yaşamaya başladı".⁶

Gökalp'in sosyolojik görüşlerine kaynaklık eden Fouillée, Durkheim, Tarde ve Bergson'dur. Durkheim'dan etkilenerek yazdığı ilk yazılar *Genç Mecmuası* da, *İttihat ve Terakki Mektebi*'nde verdiği derslerde, *Türk Yurdu Mecmuası*'nda, *Halka Doğru Mecmuası* ve *Tanin Gazetesi*'nde göze çarpmaktadır. Gökalp'i Durkheim'a yaklaştıran etkenler onun sosyolojisindeki mantiki kesinlik, araştırma teknikleri ve sınıflandırmalar olmuştur. O, sosyolojinin konusunun insan toplulukları olduğunu, dolayısıyla sosyolojinin sosyal olay ve olguları incelemek şeklinde belirlemiştir. Toplumu inceleyen sosyoloji toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin ne şekilde düzenlendiğini araştırmaktadır. Sosyolojinin konusu gruplar ve kurumlar olarak

⁵ Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, Diyarbakır Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1956, s. 39.

⁶ Ziya, Gökalp, "Bugünkü Felsefe", *Makaleler II*, Haz.: Süleyman Hayri Bolay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 1-4.

belirlenirken ona göre gruplar dayanışmayla birbirlerine bağlı bireylerin toplamı iken kurumlar grupların içinde barındırdıkları bireylere kabul ettirdikleri davranış biçimleriyle varlık bulur.⁷ Gökalp Durkheim'in sosyolojisine benzer bir şekilde 'kolektif şuur'u benimsemiş ve bunu milli vicdan olarak değerlendirmiştir. Diğer bir Durkheim benzerliği de toplumsal varlığın temelini dayanışmada görmüş olmasıdır. Ona göre dayanışma iki şekilde ele alınır. Birincisi, toplumu meydana getiren bireylerin duygularının ve itikatlarının ortak olması; ikincisi ise bireylerin toplumsal iş bölümündeki yardımlaşmasıdır. Gökalp içinde bulunduğu bozulmuş bir toplumun düze çıkması için yardımlaşma ve dayanışmanın önemine vurgu yapmıştır.

Gökalp özellikle toplumu içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmasının bilimsel yolla teorik ve pratik birliktelik içerisinde mümkün olacağını öne çıkarmıştır. O, toplumu incelerken felsefi anlamda rasyonalizm ve ampirizm verilerinden yararlanarak sosyolojik yönteminin sınırlarını ortaya koymuştur. "Aklın vazifesi, zihnimizdeki mefhumların hariçteki şen'iyeti mutabık surette yeniden tanzim ve tasnif etmektir. Bu vazifeyi ifa için yaratıcı bir tefekkür melekesi lazımdır ki, işte ikini manaya göre 'akıl' budur; ve ilim nokta-i nazarından ancak bu yaratıcı melekeye akıl denebilir".⁸ Ona göre aklın görevi toplum içindeki gerçekliği düzenlemek ve sınıflandırmaktır. Sosyolojik yöntemi tümevarımsaldır. Toplumu çok yönlü incelemeli ve sebepleri teke irca etmemelidir. Bu yüzden toplumu sadece ekonomik veya dini neden ve nedenlere dayalı olarak değil, bunun yanı sıra ahlak, sanat, dil, felsefe vs. yönleriyle de incelemek gerekir.

Ziya Gökalp Diyarbakır'da yayınlanan Küçük Mecmua'daki *Felsefeye Doğru* adlı makalesinde değer ve hüküm çıkarmayı konu edinmiştir. O değerleri iktisadi değerlerden başlayarak akli, estetik, ahlaki ve dini değer biçiminde ayırmıştır. Ardından değerlerin iktisadi anlamda ait oldukları şeylerle ilgisini örnekler üzerinden ortaya koymuştur. Bu noktada da hüküm çıkarmaların üzerinde durarak bunları da gerçek ve değer hükmü olarak incelemiştir. Ona göre akıl yetisi sadece gerçek hükümlerinde etkiliyken değer hükümlerinde duygular etkilidir. "Kalbimiz dinî, ahlâkî, estetik değerleri anlar. Onlardan vecd duyar. Bu duyguyla mutluluk içinde yaşar. Aklımız ise değerleri kadrolara sokmağa çalışır. Akıl bir işi

⁷ Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, c. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 35.

⁸ Ziya Gökalp, "Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usul", *Millî Tettebülar Mecmuası*, Sayı: 2, 1331/1915, s. 193.

başaramayınca akıl ile gönül arasında bir savaş başlar. Bu savaş üç şekilden birinde sona erer: Ya akıl kalbi hükmü altına alır. O zaman kalbin sahibi mistikler gibi akla ait şeylere önem vermez. Ya da kalb ile akıl ortak görüşler bularak anlaşılır. Her iki tarafı doyurucu bir sistem kurarlar. O zaman bu sistemin sahibine filozof denir. Demek filozof akli ile kalbi uzlaştırmaya çalışan, müspet ilimlerle değer duyguları arasındaki aykırılığı barış haline getirmeyi gaye edinen kimsedir. Böyle bir savaş içinde bulunanlar için birinin kurtuluş yolu felsefeye doğru gitmektir".⁹ Ahlakın gayesini cemiyet olarak gören Gökalp ahlaki kaideleri teşhis ettiren iki unsurdan birincisini ahlaki kaideler mecburidir diyerek ahlakın menşei itibarıyla ferdi değil ictimai olduğunu; ikincisini ahlaki kaideler cazibelidir diyerek onlara haiz oldukları cazibeden dolayı ittiba ettiğimizi söylemektedir.¹⁰ Durkheim'ın etkisinde kalarak ahlakın kaynağını toplumda gören Gökalp, Kant'ın görev ahlakının tersine görevin cemiyet içerisinde yer bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre felsefenin temel görevi "eşyanın yalnızca ayniyatını değil aynı zamanda gayriyetini de aramaktır...Müsbet ilimlerde de fazla bir müfekkireye malik olmak için felsefe tahsili etmiş olmak lazımdır. Yalnız ictimai ilimler için içtimaiyat nasıl bir mevkide ise alelumum müsbet ilimler için felsefe o mevkidedir".¹¹ Gökalp felsefi temelli sosyoloji anlayışı Fransız sosyolog Durkheim etkisindeyken Türkçülük anlayışı Alman romantik tarih felsefecisi Herder'in görüşlerinden hareketle geliştirilmiştir.

Gökalp *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* isimli eserinde felsefeyi usul bilgisi olarak ele almıştır. "Fenler aliyattan doğduğu gibi, felsefe de usulden tevellüt eder. Feylesoflar başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik edenler değildir. Gerçekten feylesof olanlar, hakikatin taharrisi usulünü bilenler ve bunu bizzat tatbik edebilenlerdir. Bugün felsefe, keşfolunmuş bir sürü malumatın mecmuu suretinde telakki olunamaz. Felsefe, bu malumatı layenkati' keşf ve ıslah eden usullerden ibarettir".¹²

Gökalp'in hayatına yön veren temel ilkeler felsefi vasiyetler olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan birincisi babasının, ikincisi hocası Yorgi'nin, üçüncüsü ise ihtiyar bir meşrutiyetçinin vasiyetidir. Babası, milletin muhtaç olduğu hakikatleri meydana çıkarmak için Avrupa'ya okumak için gönderilen gençlere hem doğunun

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s. 590.

¹⁰ Ziya Gökalp, "Ahlâk İctimai midir?", *İctimaiyat Mecmuası*, sayı: 3, İstanbul, 1333/1917, s. 113.

¹¹ Ziya Gökalp, *Makaleler*, Haz.: Rıza Kardaş, Ankara, 1981, s. 42, 162.

¹² Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz.: İbrahim Kutluk, Ankara, 1976, s. 27-28.

hem batının bilgilerine vakıf olmalarını tavsiye etmiştir. Hocası Yorgi'nin vasiyeti ise inkılap yapmak isteyen gençlere yapılacak inkılabın Türk milletinin sosyal hayatına ve milli ruhuna uygun olması ve ilmi olması şeklindedir. Meşrutiyetperver ihtiyarın vasiyetine gelince içinde bulunulan uyku durumundan milleti uyandıracak ve bu ideallere ve medeniyete ulaştıracak gerekli programın hazırlanmasıdır.¹³ Gökalp hayatında bu vasiyetlere bağlı kalarak oluşturulacak yeni toplumun nasıl bir yol haritası ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir.

II.

Ziya Gökalp'in *Felsefe Dersleri* adlı eseri felsefeyi altı temel konuya ayırarak incelemiştir. Bunlar, bilim ve felsefe, psikoloji, dil ve sanat, mantık, ahlak ve son olarak metafizik konularıdır. Bilim ve Felsefe başlığında Gökalp'in, Genç Kalemler ve Yeni Hayat gibi dergi ve gazetelerdeki bilim ve felsefe yazılarını geliştirerek ele aldığı görülmektedir. Gökalp bilim ve felsefeyi işlerken ilim kavramı üzerinde durmuştur. Ona göre ilmin menşeinin bilmek arzusundan doğduğunu ifade etmiş ve ilmin konusunu da zekanın bilmek istediği şeyler ve eşyanın hikmetleri olarak tanımlamıştır. Üç hal yasasına göre bilinen şeyler ilk başlarda irade ile açıklanmış, sonradan bu sebepler metafiziksel sebeplere bağlanmış, en nihayetinde ise müspet devirde vakalara dayalı açıklama modeline ulaşılmıştır. O ilmi bilginin seciyesinin zekanın vakaları sebepleriyle bilmekten kanunları bilmeye yükseldikten sonra deneysel bilgidен özel bir anlamda ilmi bir bilgiye yükseldiğini söyler. İlimlerin tasnifinde ise Gökalp insanların bilgileri arttıkça ayrı ayrı ilmi sahaların gelişmesiyle tasniflerin ortaya çıktığını söylemiş ve Aristoteles, Bacon, Comte, Spencer, Amper gibi tasnifçilerden bahsetmiştir. İlimin ve felsefenin birbiriyle ilişkisinde Gökalp bu ikisinin birbirine bağlı olduğuna, felsefenin ilimden farkı konusunda ise konu, gaye, usul ve netice itibarıyla ilmin felsefeden farklı olduğuna değinmiştir. Felsefenin de kendi içinde kısımlara ayrıldığını, ilk olarak mantık-ı eşmel, ikinci olarak felsefe-i kıyem, üçüncüsü felsefe-i şeyiyyet ve dördüncü olarak bütün bunları insan şuurla icra ettiği için felsefe-i şuur şeklinde isimlendirmiştir.¹⁴

Ziya Gökalp psikoloji başlığında, psikolojiyi ele almıştır. Gökalp sürgün döneminde psikolojiye dair kitaplar okuyarak kendisini ve aile fertlerini rehabilite

¹³ Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, s. 9, 16, 19-20.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Sad. ve Yay. Haz.: Ali Utku-Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 6-14.

etmeyi amaçlamaktadır. Malta’da sürgünde verdiği felsefe derslerinde psikoloji konulu dersler de vermiştir. O dönemde psikoloji felsefeden bağımsızlığını tam anlamıyla henüz kazanmamıştır. Bu sebeple psikolojii felsefe konuları içerisinde değerlendirirken psikolojinin geçmişine dair giriş yapmıştır. “En evvel İskoçyalı filozoflardan Reid ve Donald Stuart gördüler ki, psikoloji terakkî etmiyor ve bir şey de meydâna çıkaramıyor. Dediler ki rûhiyât, rûhun mâhiyetinden değil, rûhun hâdiselerinden bahsetmelidir ve mâ-ba’de’t-tabî’iyyeye karşı müstakil olsun, sırf tavsîfi bir ilim olsun...Sonra Stuart Mill, Bain gibi İngiliz filozoflarına göre, rûhî hâdiseleri yalnız tavsif etmek kâfi değil, sebep ve kânûnlarını aramak da lâzımdır; bunun için rûhî hâdiselerin ilk unsurlarına ircâ’ etmek, mâddiyâtta (fizik) mâddenin atomlarına kıyas etmek lâzımdır”.¹⁵ Gökalp psikolojinin bağımsız bir bilim dalı olma yolunda olduğunu gösteren açıklamalarda bulunmuştur.

Psikoloji bahsinde o şuurun sırasıyla seciyelerini, sonra şartlarını ve son olarak da derecelerini ele almıştır. *Hassasiyet Melekesi* konusunda ilk kitabı *Le Traite des Passions* adıyla Descartes’ın yazdığını belirtmiştir. Descartes kendinden önce yazılan felsefi eserlerde olduğu gibi ihtirasları ele almış, fakat bu ihtirasların teşekkül ve tekamülünü belirttikten sonra sebeplerini uzvi hadiselerle ilişkilendirerek açıklama yoluna gitmiştir. Nitekim onun gibi Spinoza da zihne birinci dereceden önem vermiştir. Russo ise duyguları akıldan daha fazla önemsemiştir. Daha yakın zamanlarda ise Darwin, Ribot ve Villiam James hissi hadiselere yoğunlaşmışlardır.

Hassasiyet Melekesi başlığı altında Gökalp haz ve elemi ele almıştır. Ona göre haz ve elem hissi hadiselerin en basitidir. Haz ve elem zıtlığını tasnif ederken bireysel ve toplumsal olarak iki ayırmıştır. Haz ve elemi şartlarını eskiçağ ve yeniçağ filozoflarından hareketle incelemiştir. Örnek olarak Kant’ın iki hazzın olmayışını hazzın eleminden doğmasına bağlaması, Aristoteles ise hazzı hayatın esası elemi ise hazzın olmayışı biçiminde görmesi üzerinde durmuştur. Gökalp ikinci babda heyecanlar konusunu ele almıştır. Ona göre heyecan konusunda üç unsur vardır: birincisi zihni hazlar, ikincisi uzviyette birtakım hareketler, üçüncüsü ise bir takım haz ve elem duyularının duyulmasıdır.¹⁶ Heyecanın sebepleri hakkındaki iki teoriden biri zihincileri diğeri ise fizyolojistlerin teorisidir. Birincisine göre heyecanın

¹⁵ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 14.

¹⁶ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 29.

kaynağı hüküm ve sezgidir. Fizyolojistler ise heyecanı uzvi hareketlerle açıklama yoluna gitmişlerdir.

Ziya Gökalp psikoloji bahsinde ruhun ihtiraslarını bireye, topluma, dine ve ahlaka göre ele almıştır. Zihni hayatı ise hassasiyet hayatından ayrı bir yerde görmemiştir. Ben bilgisi ve şahsiyet konusunda "ben" in tabiatını İskoçyalı filozoflar Reid'e ve Victor Cousin'e ve Fransız filozof Alfred Fouille'ye göre ele almıştır. Gökalp hafızayı zihni ve hissi olarak ikiye ayırmıştır ve ayrıntılı bir şekilde filozoflara göre, mesela Bergson'a göre, Aristoteles'e göre değerlendirmiştir. Hafızadan sonra Gökalp muhayyile ve dikkati ele almıştır. Soyutlama, hüküm verme, muhakeme yapma konularına değinen Gökalp muhakemenin dedikasyon ve indikasyon şeklinde ikiye ayrıldığından bahsetmiştir. O bilginin prensiplerinden bahsederken eşyanın değişik sebeplerden dolayı idrak edilebileceğini üç hikmetle, sebebiyet, cevher ve gaiyyet ile açıklamıştır. Bunların ortak özellikleri genel ve zaruri olmalarıdır. "Hem rûhiyyât, hem de mantık itibariyle umumidirler".¹⁷ O ihtiyariyye, yani ampirizm konusunu Locke, Hume ve Stuart Mill gibi filozoflardan hareketle ele almıştır. Rasyonalizm konusunu ise yine Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes, Leibnez, Kant, Durkheim'e göre ele alarak incelemiştir. Prensiplerin teşekkülü ve tekâmülü konusunu Gökalp aynıyet, cevher, sebep, gaiyyet başlıkları altında ele almıştır. Gökalp itiyat (alışkanlık) bireysel adetin ise sosyal olduğunu belirtmiştir. İtiyatlar faal ve münfail olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İtiyatın zihne, iradeye, hassasiyete etkisi olduğunu Rousseau, Kant, Descartes ve Aristoteles'e göre ele almıştır. O iradenin insanda tarifi en güç kısmı olduğunu ileri sürmüş ve bu güçlüğü aşmak için de iradenin nelerden ve ne şekilde teşekkül ettiğini tahlil etmiştir. İradeyle arzu arasındaki ilişki ve sınırları Condillac üzerinden ele alan Gökalp ahlakçıların arzulu insanlar ile iradeli insanları tavsif ettiklerini söylemiştir. İrade ve zihin arasındaki ilişkiyi ise Sokrates, Platon, Descartes, Spinoza üzerinden incelemiştir. Gökalp hürriyet bahsinde idealistler ile metafizikçilerin görüşlerine yer vermiş ve ahlaki hürriyeti hürriyeti kemal ile hürriyeti ihtiyar şeklinde ikiye ayırdıktan sonra hürriyetin ortaya çıkması için şu üç şartı ortaya koymuştur: a-Hadisatın la-zaruri olması, b-Bir takım faaliyet sebeplerinin bulunması ve c-İradenin spontane olmasıdır.¹⁸ Hürriyeti Bergson üzerinden ele alan Gökalp çok az insanın

¹⁷ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 94.

¹⁸ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 123.

gerçekten hür olduğunu ileri sürmüştür. Hürriyet hakkındaki itirazları da maddi ve ruhi, determinizm açısından incelemiştir. Daha sonra da determinizme karşı verilen cevapları incelemiştir. İnsan ne kadar hür olsa da bu sınırsız bir hürriyet değildir. İnsan hürriyetini sınırlandıran içsel ve dışsal faktörler vardır. Gökalp insan seciyesinin insandan insana değiştiğini, bir kişinin değişik zamanlarda ne yapabileceği bilinirse o insanın seciyesinin var olduğunu anlaşılabileceğini söylemiştir. Seciyenin sonradan öğrenilmiş iki unsurundan bahsetmiştir. Sonradan öğrenilmiş ve kazanılmış seciye de bilinçli ve bilinçsiz kazanımlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Olaylara karşın tutumların değişmesi nedeniyle insan seciyesinin nihai ve tam bir şekil alması söz konusu değildir. O en olgun seciyenin kalp ve bütün diğer şeylerin aklın iradesi altında bulunduğunu söylemiş ve buna mütevizin olanların seciyesi demiştir.¹⁹

Gökalp, psikolojiyi ele aldıktan sonra psikolojinin ürünü olduğunu iddia ettiği dil ve sanatı incelemiştir. Dil ona göre az veya çok birbiriyle irtibatlı işaretlerden müteşekkil bir manzumedir. Dil, “fikirlerimizi başkalarına anlatmak için olduğu gibi, kendimiz de fikirlerimizi daha iyi anlamak için” kullanırız.²⁰ İşaretler genelde hissi olgulardır ve görünmeyen diğer olguları hatırlatırlar. Örneğin uzakta görünen bir duman ateşe işaret eder. Eski filozoflara göre dilin ortaya çıkışında beş esas olduğunu ve bunların da insan kaynaklı, metafizik kaynaklı, sevk-i tabi ile meydana gelen, yetilerin tesiriyle meydana gelen ve beşinci olarak sosyal faaliyet ve vicdan kaynaklı olarak doğmuştur. Dilin ortaya çıkışında Gökalp Platon, Locke, Smith, Müller ve Renan’dan hareketle dilin teşekkülündeki evreleri ele almıştır. Bunun yanı sıra o kelimelerin, ifadelerin ve dilin çocuklarda ve vahşilerde nasıl teşekkül ettiğini incelemiştir. Gökalp düşünceyle dil arasındaki ilişkiyi mantık çerçevesinde değerlendirmiştir. Bergson’dan hareketle zihin ile dil arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Düşünceyle dil arasında ilgi olduğu kadar derin farklar da vardır. Kimi zaman bilimsel terimler açık bir şekilde medlullerini ifade ederlerken bilimsel olmayan bazı kelimeler de düşünceyi tamamen ifade edemezler. Çünkü düşünceler sürekli değişirken kelimeler sabit kalmaktadır. Dolayısıyla kelimeler düşünceyi ifadeye yetersiz kalabilir. Dolayısıyla “fikirleri, mefhumları ifade eden kelimelerle anlatamıyor, teşbihlerle ifadeye çalışıyor. Bergson’a göre zihin, kelimeler icat

¹⁹ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 139.

²⁰ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 140.

etmiştir".²¹ Gökalp sanatı özel bir dil olarak ele almış ve sanatı yeniden ele almanın dili yeni baştan incelemek olduğunu söylemiştir. O, zihnin güzelliğe ait görüşleri ve ona taalluk eden duyguları ifade etmek için dile müracaat ettiğini belirtmiştir. "Güzelliğe dair duyguların seciyyelerini ve güzelliğe dair hislerini ve bunların kanunlarını arayan, tedkik eden kısmına da bedî'yyât (esthetique) namı verilir".²² Güzelliği Aristoteles'in *Poetika*'sına göre ele alan Gökalp konuyu Kant'ın güzellik anlayışı ile sürdürmüştür. İnsandaki sanat duygularının nelerden oluştuğunu ve güzelin hangi kavramlarla ilişkili olduğunu ele aldıktan sonra sanatın hakikat ile olan ilişkisine değinmiştir. Ona göre "Güzel, mâhiyeti itibariyle hissidir; güzelliğin esâsı bedî'î heyecandır. Hâlbuki hakikate mürâfik mantıkî heyecân vardır".²³ O klasik felsefede, Yunanda olduğu gibi güzelliğin İslam felsefesinde de iyilik ve yücelikle ele alındığını belirtmiştir. Gökalp sanatın gayesinin güzelliği ibda etmek ve güzel duyguların heyecanın yaşamak ve yaşatmak olduğunu ve ilimle her daim münasebet içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü de Stuart Mill'in sözüyle desteklemiştir. "İlim, heykeltraşının, resmin, mûsikînin yalnız temellerinde mevcut değildir, fakat bizzât ilmin kendisi şiidir".²⁴ Gökalp ilim ile sanat arasındaki ilişkiyi sanatkarın kuramadığı takdirde başarısız olacağını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra sanatın ahlakla olan ilişkisine de Platon ve İbn. Arabî'den örneklerle ele almıştır. O, sanat bahsini realizm ve idealizm doğrultusunda inceleyerek sonlandırmıştır.

Gökalp bütün ilim dallarında iki yönün dikkate alındığını belirtmiştir. Bunlar ilmin konusu ve biçimidir. Mantık da bütün ilimlerin içindeki biçimlerin ne olduğunu açıklar. Mantığın amacı hakikatin ortaya çıkartılmasında zihinsel işlemlere nasıl yön verileceğini belirlemektir. Bu anlamda mantığın tarifi tüm ilimlerin ilmi ve düşünmenin sanatı şeklinde ifadesini bulur. Gökalp'e göre mantık hem teorik hem de pratiktir. Mantık bize düşünmenin kurallarını verir. "Mantık iki kısma ayrılır; 1 Mantık-ı suverî yâhut mahzî, umûmî: Bu, sûrete â'id hataları gösterir. 2 Mantık-ı tatbikî yâhut husûsî: Bu da eşyâ ile aramızdaki adem-i mutabakatlara mani' oluyor".²⁵ Mantığın bu şekilde ayrılmasına Hamilton ve Hegel karşı çıkmışlardır. Formel mantık, hakikatin taharrisinde zekanın bir faaliyetidir ve zihinsel işlemlerden fikirleri çıkarmaya yarar. Zekâ bu fikirleri çıkardıktan sonra bunları birleştirerek

²¹ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 148.

²² Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 149.

²³ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 154.

²⁴ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 156.

²⁵ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 160.

hükümleri ortaya koyar ve bundan da muhakemeleri meydana getirir. Mantık müfekkirenin ilk ögesi olan fikirleri kabul eder ki bunlar zihinde müstakil bir şekildedir. Fikirler de üçe ayrılır; fikri külli, fikri cüzi ve fikri maşeridir. Hüküm, fikirler arasındaki ilişkiyi tasdik etmektir ki onun sözel ifadesine kaziyeye, yani cümle denir. Her hükümde karşı karşıya iki fikir bulunur. Bir de bunu tasdik gerekir. Kaziyelerin doğruluğu tatbik edilerek anlaşılır. Bilavasita istidlallerde bir kaziyeye diğerinin aksi olur. Örneğin her insan fanidir önermesinin aksi bazı insanlar fanidir, hiçbir insan baki değildir. Aksin de kendi içerisinde belli kuralları vardır. Kaziyelerin değiştirilmesi, o kaziyenin konusunu mahmul ve mahmulünü mevzu etmekle olur. Kıyas ise müteaddit defalar kaziyelerden istintaç etmektir. Örneğin her insan fanidir, Sokrates insandır, o halde Sokrates de fanidir. Aristoteles kıyası insanı hakikate götüren usullerin en mükemmeli olarak kabul ediyordu. Fakat Stuart Mill Aristoteles mantığını eleştirmiştir. Uygulamalı mantık veya usuliyat denen mantığın görevi mutabakatın şartlarını uygulamaktır. Uygulamalı mantığın gelişimi bilimlerin gelişmesini takip etmiştir. Usul zekanın kabul ettiği amaca ulaşmak için kullandığı yolların tamamıdır. İlimin amacı hakikati keşf ve isbat etmektir. Usul olmasa ilme ulaşmak mümkün olmazdı. Descartes de usulsüz hakikatin aranmayacağını belirtmiştir. Tahlil de tavsifi ve izahi olmak üzere ikiye ayrılır. Descartes bir şeyin açık bir surette olduğunu görmeden onu asla kabul etmemeyi, hükümlerin şüpheye yer bırakmayacak şekilde olması, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlanmasını ve her yerde emin olacak bir şekilde tekrar tekrar genel teftişler yapılmasını önermiştir.²⁶ Riyazi ilimler meşgul olduğu fikrin az miktarda olmasından, basit ve usullerinin emniyetli olmasından dolayı diğer ilimlerden daha üstün tutulmuşlardır. Riyazi ilimlerin gayesi sayıların ve geometrik şekillerin keyfiyetlerini ortaya koymak ve bunlar arasındaki değişimleri tayin etmektir. Ziya Gökalp, mantık bahsinin içinde matematik, geometri, biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve tarih ilim dallarının başlangıçlarını, usullerini, konularını, gaye ve kıymetlerini de ayrıca ele almıştır.

Ahlak başlığında Gökalp'in toplumsal ve siyasal öğretileri sadece analitik olmayıp, ahlak felsefesi temelinde normatif öğeler barındırmaktadır. Felsefe Dersleri, Gökalp'in sosyoloji anlayışının ahlaki basamaklarına da değinmektedir. Gökalp

---

²⁶ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 180.

ahlakın konusunu iyilik yapma endişesinin hakikati arama endişesinden daha basit görülemeyeceğinden hareketle açıklamıştır. O, insana toplumda mevcut ahlakın yeterli gelemeyeceğini, ilmi ahlakın gerekli olduğunu belirtmiştir. Teorik ahlak konusunda Gökalp, vicdanın unsurlarını zihni, hissi ve iradi unsur olarak ele almıştır.²⁷ Ahlakı teşkil eden bu üç unsurdan birisi diğerlerine galip gelir fakat birbirlerinden ayrılmazlar. O, vicdanın kişiden kişiye, toplumdan topluma değişiklik göstermesini filozofların düşüncelerinden hareketle ortaya koymuştur. Gökalp ahlak bahsinin ikinci babında haz ve menfaat ahlakı, akli ahlak ve hak konularını farklı düşünürlere göre ele almıştır. O daha sonra bireysel ve toplumsal ahlakı incelemiştir. Bireysel ahlakı bedensel ve hissi, zihni ve iradi hayata ait görevler ile namus duygusu üzerinden tartışmıştır. Toplumsal ahlaka gelince dayanışma, adalet ve şefkat kavramları çerçevesinde ele almıştır. Aileye karşı görevleri ele aldıktan sonra vatani ahlak konusunu millet, devlet ve vatandaşın birbiriyle olan ilişkileri ve görevleri üzerinden incelemiş ve ahlak konusunu bu çerçevede sonlandırmıştır.

Gökalp ahlak konusunda Durkheim'ın *Toplumsal İş Bölümü* ve *Ahlaki Eğitim* adlı kitaplarında anlattığı ahlak görüşünden etkilenmiştir ve ahlakı sosyal bir gerçek olarak ele almıştır. "Ahlak birtakım kurallardan ibaretti. Onları tanıtan iki belirti vardır: Yükümlülük (mecburiyet), istenirlik (cazibiyet)".²⁸

Ziya Gökalp *Felsefe Derslerinin* son bölümünde metafizik konusunu madde, Allah, hayat ve ruh görüşlerini tartışarak ortaya koymuştur. Metafiziğin konusu değişik ilimlerin ulaştıkları sonuçlarda müktedir olmadıkları sorunlardır. Bu sorunlar üçe ayrılır: birincisi bilginin değerine ve sınırlarına, doğru ile yanlışta ait olan meseleler, ikincisi maddenin varlığı, doğası, hayatın başlangıcı, ruhun doğası; üçüncüsü ise Allah'ın varlığına ve evren ile olan ilişkisine ait meselelerdir.²⁹ Bu konuda Gökalp birinci bapta bilginin değeri ve sınırını pragmatizm ve şüphecilik açısından ele almıştır. İkinci konuda maddeyi ele alan Gökalp önce maddenin varlığını ve ona isnat edilen keyfiyetleri ele aldıktan sonra idealistler açısından maddeye nasıl bakıldığını incelemiştir. Üçüncü olarak maddenin mekanik olarak ve dördüncü olarak da maddenin kudretçi açıdan nasıl ele alındığını açıklamıştır. Gökalp hayat görüşüne dair mekanik, canlılık, organizmacılık ve çok canlılık teorilerinin hayata bakışlarını eleştirilerini yaparak ortaya koymuştur. Gökalp ruh

²⁷ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 280-281.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1994, s. 314.

²⁹ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 418.

konusunda ruh ile beden birliğine hem maddecilerin hem de idealistlerin görüşleri doğrultusunda incelemiştir. Özellikle Bergson, Descartes, Aristoteles, Kant, Spinoza gibi düşünürlerin fikirlerinden hareketle tanrı fikrine ve varlığının delillerine dair görüşlerini ortaya koymuştur. Tanrı kanıtlamaları başlığında apriori, aposteriori delillerini değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra Allah'ın sıfatlarını ve insanın Allah'a karşı vazifelerini ele almıştır. Allah'ın bilgisine ulaşma konusunda Pascal'ın fideist görüşünü takip etmiştir. Gökalp Bonald, Boutain gibi düşünürler ile aynı doğrultuda fikir ileri süren Pascal'ın "Allah'ı hisseden, akıl değil kalptir. İşte iman bu demektir".³⁰ şeklindeki sözünü de aktararak Allah'a ulaşmanın akıl ile değil kalp ile, yani iman ile mümkün olduğunu ispatlama yoluna gitmiştir. Ziya Gökalp ruhun ölümsüzlüğü konusuna dair görüşler de sunmuştur. Ruhun ölümsüzlüğünü Bergson ve William James'in fikirlerinden faydalanarak bu meselenin çözümüne dair görüşler ileri sürmüştür. Ruhun ölümsüzlüğünü metafizik delilleri, Spinozacı deliller ve ahlaki delilleri değerlendirerek ele almıştır. Gökalp ruhun ölümsüzlüğünün akli yaklaşımlarla çözülemeyeceğini vurgulamıştır.

Ziya Gökalp'e göre felsefe ilk yıllarında bütün ilimlerin anası olarak görülmekle beraber daha sonraları ilimler birer birer felsefeden ayrılmıştır. Bu yeni ilim dalları kendi alanlarını ve sınırlarını çizmişlerdir. Felsefe bilimler üzerindeki nüfuzunu kaybettikten sonra zorunlu olarak metafizik alanda kendisine yer bulmuştur. Bilimin konusu dışsal olaylar iken metafiziğin konusu bilinç vasıtasıyla içsel tecrübeye önem vermiştir. Felsefe metafiziğe konu olarak tabiatın iç yüzünü tayin etmiştir. İlimler görülen varlıklardan bahsederken felsefe de bu görülen varlıkların hakikatini anlayabilmek için metafizikten bahsetmek zorunda kalmıştır. Metafizik ilk önce insanın ruhundan başlamış ve ilimle kesişen noktalarda şuurlu hadiselerin kaynağını incelemeye tabi tutmuştur. Metafizik ilmin susmaya mecbur kaldığı noktadan başlayarak özne ve nesne konularına yönelmiştir. Metafizik eşyanın bilinçteki yansımalarını ele alırken aynı zamanda onların asıllarının bir bilinç olduğunu da sezmiştir. İlimler görülen varlıkları incelerken materyalist bir bakışa sahip iken metafizik görünen varlıkların ardındaki görünmeyen gerçekliği ele alarak idealist bir yol çizmiştir. İlimler maddi determinizmi ve gelişimi meydana koyarken metafizik ruhi determinizmi ve gelişimi ele almıştır. Metafizik nicelikler gibi

---

³⁰ Gökalp, *Felsefe Dersleri*, s. 450.

niteliklerin de determinizme ve gelişime sebep olabileceğini incelemiştir. Metafizik de ilimler gibi tecrübeye dair müspet bir mahiyet kazanınca felsefeden ayrılmış, felsefe kendisine yeni bir yön çizmek durumunda kalmıştır. Felsefe bu şekilde kendisine kıymet hazinesini bulmuştur. Kıymet niceliksel olarak artıp eksilmez keyfiyet gibi de istihale etmez değildir. Kıymet istenilen olgunluğu kazanan takdire tabi bir mahiyettir. Onun bu mahiyeti dışsal bir varlığa sahip olmasa da zihindeki varlığı yeterlidir. Bu tesirli kuvvet bir fikir ve bir güçtür. Bu fikir ve güç önce zihinde başlar daha sonra ruhi hüviyet ve sonrasında dışsal bir hakikat kazanır. Felsefe kıymet vereceği şeyleri ilim ve metafizikle çelişik olmamak kaydıyla ahenkli bir şekilde mefkurelere değer vermeyi ifade eder ve buna zorunludur. Gökalp'e göre ilimlerin anası ve genel bir mantıktan ibaret iken daha sonraları metafizikle iştilal etmiş ve genel bir estetik olarak ele alınmıştır. Fakat bugün kendi alanına çekilmiş olan felsefe siyasi, hukuki ve ahlaki değerleri takdir etme görevini üstlenmiştir. Felsefe bugün itibariyle genel bir ahlak olarak ele alınmaktadır. Bu günkü felsefenin metodu keşif ve tahlil değil takdir ve ibdadır.³¹

Sonuç

Çağdaş Türk düşünce hayatının önemli figürlerinden olan Ziya Gökalp Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türk toplumu ve kültürü üzerine önemli ve dikkate değer çalışmalara imza atmıştır. Eğitim tarihi açısından İttihat ve Terakki döneminde meşhur Maarif Vekili Emrullah Efendi'yle birlikte eğitim politikalarında rol oynamıştır. İlkokuldan yükseköğretime kadar eğitimin önemine dikkat çekmiş ve öğretmenlerin akademik ve bilimsel şekilde yetişmeleri gereğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra o eğitimin milli olması konusunda da görüşlerini kaleme alarak katkı sunmuştur. O öğretmenliğin para için değil aşk ile yapılması görüşündedir. Öğretmenlerin felsefe ve sosyoloji eğitimi almaları halinde his ve akıllarını dengeleyerek öğretim sürdürebilecekleri düşüncesindedir.

Fouillee, Tarde ve Durkheim'ın sosyolojik fikirlerinden etkilenen Gökalp Bergson ve Durkheim'ın görüşlerinin bir sentezini oluşturma gayretinde olmuştur. Gökalp teorik fikirler öne süren bir filozoftan daha fazla pratik bir gaye güderek toplumun sorunlarına çözüm üretmeye çalışan bir düşünürdür. O milli duygulara,

³¹ Gökalp, "Bugünkü Felsefe", s. 1-7.

tarih bilincine, bilime, felsefeye, sosyolojiye, iktisada vb. önem veren çok yönlü bir düşünür olmuştur.

Gökalp bilgiyi; yaratıcı bilgi ve yaratılmış bilgi olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre yaratıcı bilgi ilmin hakikatleri araştırırken kullandığı faal usullerdir. Yaratılmış bilgi ise, yaratıcı bilgi yoluyla keşfedilen bilginin tamamıdır. Gökalp'in felsefesi hars ve medeniyet ayrımına dayalı olarak terbiye ve talim başlıklarında ele alınmaktadır. Ona göre terbiye toplumun, üyeleri üzerinde gerçekleştirdiği bir sosyalleştirme sürecidir. Terbiyenin gayesi "milli bireyler" yetiştirmektir. Talim ise bireyin kozmik çevresine intibakına ilişkindir. Talim sayesinde birey, maddi güçleri kullanabilir hale gelmektedir. Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımı pek çok açıdan eleştirilebilir. Birtakım düşünürler Gökalp'in ayrımının temelinde sömürgecilik karşıtı bir tepkinin bulunduğunu düşünmektedirler. Gökalp salt bir teorisyen olmanın ötesinde verdiği derslerle bilgi ile hayat arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. O, ilkokuldan üniversite eğitimine kadar tartışmaya, sorumluluğa, özgürlüğe ve rekabete dayalı bir felsefi eğitim sistemi oluşturmaya çalışmıştır. *Felsefe Dersleri* de bu minval üzere olup onun felsefi yaklaşımındaki pratik yöne vurgu yapmaktadır, örneğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Gökalp, Ziya. "Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usul". *Millî Tettebûlar Mecmuası*. sayı: 2. 1331/1915. ss. 193-205.

Gökalp, Ziya. "Ahlâk İctimai midir?". *İctimaiyat Mecmuası*. sayı: 3. İstanbul, 1333/1917. ss. 113-116.

Gökalp, Ziya. *Millî Terbiye ve Maarif Meselesi*. Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları. Ankara, 1964.

Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Haz.: İbrahim Kutluk, Ankara, 1976.

Gökalp, Ziya. *Makaleler*, Haz.: Rıza Kardeş, Ankara, 1981.

Gökalp, Ziya. "Bugünkü Felsefe". *Makaleler II*. Haz.: Süleyman Hayri Bolay. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1982. ss. 1-7.

Gökalp, Ziya. *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*. Haz.: Rıza Kardeş. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul, 1997.

Gökalp, Ziya. *Felsefe Dersleri*. Sad. ve Yay. Haz.: Ali Utku-Erdoğan Erbay. Çizgi Kitabevi. Konya, 2006.

Göksel, Ali Nüzhet. *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*. Diyarbakır Derneği Neşriyatı. İstanbul, 1956.

Kongar, Emre. *Türk Toplum Bilimcileri*. c. 1, Remzi Kitabevi. İstanbul, 1989.

Kösoğlu, Nevzat. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. Ötüken Neşriyat. Ankara, 2016.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları. Konya, 1966.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yay, İstanbul, 1994.